

kapitoly: na biologizující teorie sociální etologie, na různé teorie psychologické a na teorie vycházející z technologického determinismu.

Sociálněetologické teorie násilí vycházejí z myšlenek rakouského biologa K. Lorenze, který ve čtyřicátých a padesátých letech našeho století na základě nejnovějších objevů v biologii, genetice a neurofyzilogii zformuloval tezi o instinktivním charakteru násilí uvnitř živočišného druhu. Do sociální roviny přenesli jeho závěry R. Ardrey, N. Tinbergen, D. Moris a další tím, že položili rovnítko mezi živočišný svět a společenský život. Násilí se tak dostává do poloh, ve kterých je např. instinkt hladu či lovecký instinkt, a stává se automatickým mechanismem při obraně území, samice, vlády atd. Biogenetická determinace jedince je základem sociálního násilí, vrozený instinkt lidské povahy je základním, ne-li jediným zdrojem společenských konfliktů. Tato biologizace sociálních jevů navazuje v podstatě na sociálnědarwinistickou tradici. Denisov citlivě rozebírá ideologickou funkci sociální etologie, její apologetičnost, abstrakci od sociálních faktů a nehistorickou absolutizaci biologických vlivů a klade důraz na dialektiku přírodního a společenského v člověku.

Třetí kapitola knihy rozebírá teorie, které chápou násilí jako určitou „psychologickou potřebu“. Tyto teorie oddělují od biologizujících teorií vnější rysy, jiná terminologie i směr argumentace, spojuje je však s nimi individualistické pojetí osobnosti; osobnost je výsledkem psychických faktorů abstrahovaných od sociálněmateriální skutečnosti.

Neofreudistické, psychologické a psychopatologické teorie násilí vycházejí z představy o udržení homeostáze agresivní, násilnou reakci na podněty z prostředí. Ve svém jádru navazují na učení S. Freuda, přičemž se snaží zamazat některé křiklavé nedostatky Freudovy teorie a reagovat na nové poznatky věd. Autor analyzuje teorie nadindividuálních instinktů, teorie psychologických základů moci (A. Mitscherlich, H. Morgenthau apod.) i teorie „konfliktních poznání“, které vycházejí z představ o vždy specifickém a subjektivním vnímání každé situace různými jednotlivci a skupinami (K. Larsen, H. Minton, R. White a další), přičemž například otázka válek je pouhou otázkou vzájemného nepochopení. Zvláštní pozornost zasluží sociálněkulturní směr v psychoanalýze, který sice uznává význam sociálních faktorů pro formování člověka, avšak za sociální pokládá jakýkoliv styk mezi lidmi bez vymezení jeho hierarchie (E. Fromm, K. Horney atd.). Násilí podle těchto teorií je reakcí na neurotizující sociální prostředí a jedinou možnou alternativní reakcí je sebeizolace. Denisov vychází z předpokladu, že tyto teorie odražejí protiklady kapitalistické společnosti, ale tento odraz je subjektivistický.

Pozornost věnuje autor též teoriím, které nehledají zdroj násilí v psychice, ale v uspořádání mozkových neuronů, a které likvidaci

násilí činí závislou na možnosti manipulace s lidským mozkem.

„Technologický determinismus“ ve zkoumané oblasti vychází z chápání vědeckotechnického pokroku jako permanentního zdroje násilí. Jak kritické, tak i apologetické buržoazní teorie vědeckotechnické revoluce se shodují v jednom bodě: odpovědnost za násilí, militarizaci a válku svalují na vědu a techniku (R. Aron, M. McLuhan, J. Galbraith, Z. Brzezinski, A. Toffler, H. Marcuse a další). Takovýto „technologický imperativ“ má za následek, že každá nová revoluce v technice jako projev snahy podrobit si přírodu se obrací proti snahám člověka získat svobodu, rovnost a suverenitu. Fetišizace vědeckotechnické revoluce, její chápání jako síly nezávislé na společnosti, činí z ní hlavní nebezpečí lidstva.

Na druhé straně škály těchto teorií jsou koncepce, které v militarismu spatřují nejdůležitější stimul vědeckotechnického pokroku a snažejí argumenty o automatické nemožnosti válek v souvislosti s rozvojem zbraní hromadného ničení, jakož i takové teorie, které formulují historicky bezperspektivní závěry o „vnitřní humanizaci“ vědy a techniky „demokratickým plánováním“.

Závěrečná, pátá kapitola je zaměřena převážně na řešení otázek násilí ve vztahu k zákonitostem historického procesu. V této části knihy Denisov dává marxisticko-leninskou odpověď na dané problémy a ukazuje na místo teorie násilí v systému marxismu-leninismu. Autor pojímá násilí jako vynucenou formu třídního boje a zároveň vyvrací teze buržoazních sociologů o absolutizaci násilí v leninismu a o protikladnosti závěrů v této otázce mezi Marxem a Leninem.

Kniha V. V. Denisova je rozhodně cenným přínosem pro marxistickou sociologii. Její význam je dán jak mimořádnou aktuálností tématu, tak i tím, že reaguje na nejnovější buržoazní dezinterpretace těchto problémů. Skutečnost, že autor nepřistupuje k závažné otázce ideologické konfrontace jako k formální kritice antikomunistických teorií, ale že za integrální součást kritiky považuje pozitivní, marxistické rozpracování příslušných kategorií, ještě zvyšuje hodnotu této práce.

Oskar Krejčí

T. J. Čumakova: Semja, moral, pravo (Rodina, morálka, právo)

Minsk, Nauka i tehnika 1974, 216 s.

Kniha svým neobvyklým pojetím známé a nejrůznějších aspektů již řešené problematiky jistě získá zájem sociologů, pedagogů, právníků i jiných odborníků zabývajících se otázkami rodiny a příbuznou problematikou. Autorka v ní spojuje teoretický pohled s přístupem ryze praktickým tak, aby výsledek odpovídal stále rostoucím potřebám, především právníků a sociálních pracovníků. Hlavním autorčíným cílem bylo podat informaci

o právní regulaci manželských a rodinných vztahů v Sovětském svazu a především analýzu jejich širších společenských (etických a sociologických) souvislostí. Kniha je rozdělena do tří kapitol podle toho, z jakého zorného úhlu je daná problematika řešena: jde o pohled z pozice morálky, sociologie a práva.

První kapitola, nazvaná *Morální základy sovětské rodiny*, vychází z rozboru společenských souvislostí vzniku a rozvoje současné sovětské rodiny. Rodina jako sociální skupina je organicky spojena se společenským zřízením v dané společensko-ekonomické formaci a její vývoj je tedy určen stupněm rozvoje výrobních vztahů. Autorka chápe rodinu jako kolektiv schopný překonávat vznikající problémy a sjednocený citovým souladem svých členů, majících společně ekonomické a duchovní zájmy (s. 4). Rozlišuje materiální a duchovní základy rodiny, přičemž k prvním patří biologické a hospodářsko-spotřebitelské vztahy a do druhé kategorie právní, morální, estetické a psychologické aspekty.

Morální aspekty rodinných vztahů jsou odrazem morálních principů dané společnosti; po vítězství socialismu se morálním zákonem celé společnosti stává komunistická morálka. Normy, které charakterizují vztah člověka ke společnosti a jsou důležitým kritériem chování jednotlivce, mají významný vliv i na formování duchovního života sovětské rodiny. Takové významné principy lidských vztahů jako kolektivismus, soudružská pomoc a jiné jsou základem pro vytvoření a existenci každého kolektivu, a proto mají své místo i při formování vztahů mezi členy rodiny.

T. J. Čumakovová podtrhuje princip kolektivismu jako jeden z hlavních aspektů života sovětské rodiny. Za další klad rodinného života považuje vzájemnou pomoc a podporu partnerů. Poukazuje na nestejně chápání principu vzájemné pomoci manželů jako pozůstatek zastaralé dělby práce v domácnosti, kde se ostře oddělovaly funkce muže a funkce ženy. Tento fakt odporuje skutečnému zrovnoprávnění muže a ženy v socialistické rodině. Autorka dále vyjmenovává mravní hodnoty, jež jsou společné rodině a jiným sociálním skupinám, jako čest, pracovitost, mravní čistota a jiné; vedle toho staví specificky rodinné mravní principy, jako je manželská a rodičovská láska, odpovědnost rodičů za výchovu dětí, manželská věrnost, vzájemná úcta a další.

Velkou část této kapitoly věnuje autorka rozboru kategorie lásky a její úrovní v manželství a rodině. Poukazuje přitom na díla B. Engelse a V. I. Lenina, v nichž se hovoří o lásce jako základu existence socialistické monogamní rodiny, jež se má vytvářet na principu svobody a dobrovolnosti. S problémem upevňování morálních základů rodiny souvisí i otázka uskutečňování takových důležitých filozofických a etických kategorií, jako je svoboda, nutnost a povinnost, která nesmí být v protikladu k lásce, ale právě naopak, oba principy se mají vzájemně doplňovat.

Závěr této kapitoly je věnován marxisticko-leninské kritice buržoazního výkladu zmíněných morálních hodnot. Tyto teorie zkoumají rodinu odděleně od sociálně ekonomických vztahů ve společnosti a pozornost věnují především takovým podmínkám existence, či rozpadu rodiny, jako jsou biologické a psychologické charakteristiky jejích členů. Podle autorky absolutizace jednotlivých aspektů historického vývoje rodinných vztahů, zdůrazňování buržoazní monogamie a odmítnutí všech zákonitostí ve vývoji rodiny vedou mnohé buržoazní vědce k metafyzickému pohledu na mravní základy rodiny.

Hlavním kladem této kapitoly je spojení teoretického přístupu s hodnocením dané problematiky z hlediska potřeb praxe a aplikace morálního kodexu budovatele komunismu na rodinu.

Druhá kapitola má název *Základní funkce rodiny v období rozvinutého socialismu*. Pro sociologii je tato kapitola nejzajímavější, i když nepřináší nové poznatky; spíše jde o dobré, systematické zpracování známé problematiky. I zde se projevuje autorčina snaha spojit teoretické předpoklady s praktickými závěry. Autorka akceptuje odlišení manželských funkcí od rodinných, které jsou širší a jimž ve své práci věnuje hlavní pozornost. V zásadě souhlasí s klasifikací A. G. Charčeva (v knize *Byt i semja v socialističeskom obščestve*), jenž rozlišuje:

1. specifické funkce rodiny spojené s reprodukcí obyvatelstva — rození a výchovu dětí (podle Čumakovové však tyto funkce nelze spojoval, neboť prvá z nich je především biologickým a sociálně psychologickým procesem, zatímco druhá je charakterizována hlavně morálními a ideologickými aspekty);
2. funkce, k jejichž plnění se rodina vyvíjí nebo přizpůsobila (sem spadá organizace způsobu života, spotřeby a volného času a vytváření zvláštního psychologického „útočiště“).

Na základě kritického zhodnocení některých známých členění vytváří autorka vlastní klasifikaci rodinných funkcí: je to funkce plození dětí, funkce výchovná, funkce ekonomická a funkce organizace duchovního života. Všechny tyto funkce zahrnují i historicko-genetický aspekt.

Porodnost je ovlivňována úrovní společensko-ekonomického vývoje. Stupeň vývoje společnosti však neovlivňuje rozvoj porodnosti podle principu přímé úměrnosti; spíše jde o úměrnost nepřímou, jak dokazuje protiklad mezi rozvojovými a ekonomicky vyspělými, především evropskými zeměmi. V této souvislosti si autorka všímá otázek plánované rodiny.

V Sovětském svazu existuje několik objektivních příčin relativního snižování porodnosti. Mezi „konečné“ příčiny se řadí rostoucí blahobyt a kulturní úroveň, a mezi příčiny bezprostřední prodloužení průměrné délky života, s tím související zvýšení průměrného

věku manželů a vnitrorodinná regulace porodnosti. Hlavní mezi těmito příčinami je plánování počtu dětí, které je ovlivňováno v první řadě materiálními podmínkami rodiny a kulturní úrovní manželů. Společensky žádoucí je mírný vzrůst porodnosti, jež lze podporovat několika způsoby, zejména sociálně politickými opatřeními a ovlivňováním veřejného mínění o rodičovství.

Druhá je výchovná funkce. Výchova mladé generace je v Sovětském svazu úkolem celé společnosti. Rodina zde zaujímá specifické postavení mezi ostatními výchovně vzdělávacími institucemi; její vliv je rozhodující zejména v oblasti mravní a emocionální výchovy. Autorka poukazuje na závislost mezi vztahy v rodině jako celku a postojem rodičů k plnění jejich výchovných funkcí na jedné straně a charakterovými vlastnostmi a chováním dětí na straně druhé. Specifickým rysem výchovy v rodině je podle T. J. Čumakovové fakt, že i vychovávající rodič musí být stále „vychováván“.

Čumakovová rozlišuje čtyři složky třetí, ekonomické funkce: vzájemnou pomoc, vzájemnou materiální podporu, organizaci způsobu života a vedení domácnosti. Tato funkce prošla při budování socialismu výraznými změnami. První oblast – vzájemná pomoc – je v současné době do značné míry omezena sociálně politickými opatřeními státu (např. důchody). Ekonomická funkce rodiny se mění v důsledku zespolenečňování některých tradičních činností a zmechanizováním či úplným vyloučením některých domácích prací. Jelikož však je tento proces teprve v počátku, i nadále trvá rozpor mezi plněním pracovních povinností ženy a jejími hospodářskými povinnostmi v rodině i její rolí vychovatelky dětí.

Pokud jde o organizaci duchovního života, této oblasti věnuje autorka nejméně pozornosti; zúžila ji na otázky volného času. Poukazuje na souvislost této funkce s funkcí výchovnou.

Poslední kapitola, *Některé otázky právní regulace manželských a rodinných vztahů*, je nejvíce zaměřena na praxi. Zabývá se uplatňováním příslušných zákonů a jejich odezvou ve společenském životě. Je rozdělena na tři části. nazvané: *Otázky právní regulace vstupu do manželství a zrušení manželství v novém zákonodárství*; *Právní ochrana mateřství a dětství*; *Odpovědnost rodičů za výchovu dětí*.

V první části předkládá autorka definici manželství: „Manželství v SSSR je dobrovolný a rovnoprávný svazek muže a ženy založený na vzájemné lásce, společně sdílených duchovních a jiných zájmech, uzavřený při zachování pravidel stanovených zákonem a vytvářející práva a povinnosti manželů“ (s. 119–120). Rozbor nových sovětských zákonů o manželství provedený v této části je zajímavý zejména jako informace o právníce praxi v SSSR v této oblasti. Ze sociologického hlediska je hlavním přínosem pasáž

podávající analýzu příčin rozvodů. T. J. Čumakovová podává tuto klasifikaci příčin rozvodů:

1. příčiny ekonomického charakteru;
2. příčiny morálně psychologického charakteru (jsou nejčastější);
3. příčiny fyziologického charakteru (vyskytují se nejméně).

V druhé části je obsaženo zhodnocení příslušných legislativních opatření, zejména z hlediska morálky, jak to odpovídá charakteru řešené problematiky – vztahů společnosti k matce a dítěti, vztahů mezi rodiči a dětmi a vztahů mezi otcem a matkou dítěte. Právní ochrana matek a dětí je zajištěna již v základních normách rodinného práva a je rozvíjena v jednotlivých speciálních zákonech. Zákonodárství vychází z toho, že zájmy matek s dětmi a nastávajících matek jsou zajištěny nejlépe v dobře fungující rodině a proto vytváří podmínky pro rozvoj rodiny; stanoví také zvláštní právo na materiální zabezpečení ženy v době těhotenství a v období jednoho roku po narození dítěte. V této části věnuje autorka poměrně rozsáhlou pasáž rozboru problematiky adopce, poručnictví a pěstovatelství.

Poslední část se zabývá zejména odpovědností rodičů za formování osobnosti mladého člověka v duchu komunistické morálky. Již vytváření právních norem v oblasti výchovy dětí naráží na morální problémy, například na otázku, zda je vhodné regulovat vnitrorodinné vztahy zvnějšku nebo jak zajišťovat plnění těchto norem (problém použití sankcí).

Na publikaci lze kladně hodnotit především to, že jde o pokus syntetizovat několik pohledů (etický, sociologický a právní) na jeden společenský jev, jehož problematika je jak z hlediska celospolečenského, tak z hlediska individua velice závažná. Zaměření této práce převážně k praktickým účelům vedlo zčásti k přílišnému zjednodušení některých problémových okruhů. Jde např. o redukování funkcí rodiny na pouhé čtyři, z nichž u poslední, organizace duchovního života, je diskutabilní její náplň, zvláště když je zúžena na problematiku využívání volného času. Celkově však lze říci, že kniha sovětské autorky T. J. Čumakovové může být cenným přínosem pro práci odborníků zabývajících se rodinným právem a sociologií rodiny.

Věra Kuchařová

Herbert Meissner: Theorie konvergence a realita

Praha, Svoboda 1975, 196 s.

Český překlad Meissnerovy práce *Konvergenztheorie und Realität* (Akademie Verlag, Berlín 1971) vyšel v edici *Kritika buržoazní ideologie a revizionismu*, která sjednocuje úsilí nakladatelství socialistických zemí na poli kritiky nejnovějších koncepcí ideových odpůrců socialismu.

Teorie konvergence, v posledních letech